

KIRGIZ DESTANLARINDA ve MECMÛ'ÛT-TEVÂRÎH'TE COLOY HAN

Coloy Han In Kyrgyz Epics and Mecmû'üt-Tevârîh

Raşit ÇÖLOĞLU*

Öz

Bu makalede Manas Destanı'nın dikkat çekici kahramanlarından Kalmuk beyi Coloy'a dair destan ve tarihî metinlerdeki anlatımlarda yer alan benzerlik ve farklılıklar incelenmiştir. Makalenin amacı Coloy'un Manas Destanı'nın varyantlarında, Coloy Kan Destanı'nda ve Mecmû'üt -Tevârîh'te nasıl tasvir edildiğini açıklamak ve bunları karşılaştırmak suretiyle benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaktır. Böylece Coloy hakkındaki anlatımlarda süreklilik ve değişim tespit edilmeye çalışılacaktır. Makalede Karşılaştırmalı Metin Analizi yöntemi ve Tarihsel yöntem kullanılmıştır. İncelemede öncelikle Manas Destanı'nın Radloff ve Orozbekov varyantlarında Coloy'un anlatıldığı kısımlar karşılaştırma yoluyla ele alınmıştır. Bu karşılaştırma neticesinde Manas'ın düşmanları arasında yer alan Coloy'un Orozbekov varyantına kıyasla Radloff varyantında daha önemli bir konumda olduğu tespit edilmiştir. Coloy'dan bahseden bir diğer destan da Radloff tarafından derlenen Coloy Kan Destanı'dır. Coloy Kan Destanı'na göre ise Coloy Türk soylu bir kahramandır ve Kalmuk düşmanlarla savaşır. Bu destanda yer alan Coloy ile Manas Destanı'ndaki Coloy'un hikayeleri arasında eşi Ak Saykal ve oğlu Bolot'un isim benzerlikleri dışında önemli bir benzerlik yoktur. Araştırmacılar Coloy Kan Destanı'yla benzer içerikte birçok Türk anlatısı tespit etmişlerdir. Coloy'a yer veren kaynaklardan bir diğeri de XVI. yüzyılda tamamlanan Mecmû'üt -Tevârîh'tir. Bu metinde Kalmukların beyi olarak resmedilen Coloy, Manas'ın en büyük düşmanıdır ve Manas onu uzun uğraşlar sonunda Toktomuş Han ve Karakoco gibi beylerin yardımlarıyla öldürmeyi başarır. Bu açıdan Mecmû'üt -Tevârîh'te resmedilen Coloy ile Radloff'un derlediği Manas Destanı'ndaki Coloy karakteri güç ve konum olarak benzerlikindedir.

Anahtar Kelimeler: Destan, Coloy Han, Kırgızlar, Manas Destanı, Mecmû'üt-Tevârîh.

Abstract

In this article, the similarities and differences in the narratives of the Kalmuk chief Coloy, one of the remarkable heroes of the Manas Epic, are examined in the epic and historical texts. The aim of the article is to explain how Coloy is depicted in variants of the Epic of Manas, in the Epic of Coloy and in Mecmû'üt-Tevârîh, and to compare them to reveal the similarities and differences. Thus, it will be tried to determine the continuity and changes in the narratives about Coloy. Comparative Text Analysis method and Historical method were used in the article.. In the study, first of all, the parts in which Coloy is told in Radloff and Orozbekov variants of Manas Epic are discussed by way of comparison. As a result of this comparison, it has been determined that Coloy, who is among the enemies of Manas, is in a more important position in the Radloff variant compared to the Orozbekov variant. Another epic that mentions Coloy is the Coloy Kan epic compiled by Radloff. According to the Coloy Kan epic, Coloy is a Turkish noble hero and fights with Kalmyk enemies. There is no significant similarity between the stories of Coloy in this epic and Coloy in Manas Epic except for the name similarities of his wife Ak Saykal and his son Bolot. Researchers have identified many Turkish narratives with similar content to the Coloy Kan epic. Another source that includes Coloy is Mecmû'üt -Tevârîh. Mecmû'üt -Tevârîh was completed in the 16th century.. In this text, Coloy, who is portrayed as the lord of the Kalmyks, is the worst enemy of Manas, and Manas manages to kill him after long struggles with the help of gentlemen like Toktomus Khan and Karakoco. In this respect, the character of Coloy, depicted in Mecmû'üt-Tevârîh, and the character of Coloy in the Manas Epic compiled by Radloff, are similar in terms of power and position.

Key words: Epic, Coloy Khan, Kyrgyz, Manas Epic, Mecmû'üt-Tevârîh.

* Dr., Erciyes Üniversitesi Rektörlüğü, Uzman, rasicologlu@gmail.com. ORCID: 0000-0001-8560-6463.

Giriş

Manas Destanı Kırgızların yüzyıllar boyu milli hafızalarında yaşattıkları, onların sevinçlerini, heyecanlarını, acılarını ve endişelerini içinde barındıran dikkat çekici bir kültürel mirastır. Destanın uzunluğu yanında kendini tekrar etmeyen kurgusu, anlatımındaki coşku ve tüm ulus tarafından ulusal bir sembol olması onu ayrıcalıklı bir yerde konumlandırmaktadır. Manas Destanı'ndaki kahramanların gerçekçi ve detaylı anlatımı destanın değerini daha artırmaktadır. Destanda Manas, insanüstü güçleri olan Tanrısal bir kahraman değil bir insanın sahip olacağı tüm zaafıya sahip biridir. Elbette o, sıra dışı bir fiziksel güce sahiptir ancak bu güç yalnızca ona bahşedilmemiştir. Onunla eşit hatta ondan daha güçlü olan birçok kahramana destan içerisinde yer verilir.

Manas'ın dışında yer alan diğer olumlu ve olumsuz kahramanların birçoğu da destan anlatıcıları tarafından aynı gerçekçilik ve canlılıkla tasvir edilir. Bir kahramanın görünüşü, hareketleri, kılık-kıyafeti, tiksinti veya hayranlık uyandıran tavırları manasçıların usta anlatımıyla dinleyicilerin gözünde canlandırılır.

Bu karakterlerden biri de Manas Destanı'nın tüm varyantlarında olumsuz bir karakter olarak kendine yer bulan Coloy'dur. Coloy, Manas Destanı'nda kimi zaman Manas'ın daha çocukken baş edebildiği güçlü ama iş bilmez bir bahadır, kimi zamansa Kalmukların saygın beyi ve Manas'ın can düşmanıdır. Manas Destanı'nın varyantlarında Coloy farklı niteliklere sahiptir.

S. M. Abramzon, Coloy karakterinin tarihte Moğolların Altın Han Sülalesi'ni kuran Noyon Şoloy olduğunu söylerken B. M. Yunusaliev ise Coloy'un Kidan Devleti'nin yönetici sülalesi "Elyuy"la alakalı olduğunu düşünür (Aliev, 1995: 221). Bir başka görüşe göre Coloy adı Moğolların Geser Destanı'nda yer alan Colo halkıyla ilişkilidir. Geser Destanı'nda Colo, Kidanların diğer ismidir (Kayhan, 2005: 110).

Bu çalışmada karşılaştırmalı metin analizi yöntemi ve tarihsel yöntem kullanılarak öncelikle Coloy Han'ın Manas Destanı'nda nasıl anlatıldığı Radloff ve Orozbekov varyantlarına göre incelenmiştir. Orozbekov varyantı kurgusal olarak büyük oranda kendisinden sonra anlatılan Sayakbay Karalaev ve Cusup Mamay varyantlarıyla paralellik arz ederken Radloff varyantı kendine has bir kurguya sahiptir. Bu sebeple araştırma sırasında Radloff ve Orozbekov varyantları tercih edilmiştir. Zira araştırmanın sınırlılığı sebebiyle Manas Destanı'nın tüm varyantlarını ele almak mümkün değildir. Bunun yanında Manas Destanı'ndakinden bambaşka bir Coloy'un anlatıldığı Proben'in beşinci cildinde bulunan Coloy Kan Destanı'na da değinilmiştir. Daha sonra da Manas'a dair en eski kaydın yer aldığı *Mecmû'üt-Tevârîh*'teki Kalmuk beyi Coloy, destanlardaki Coloy karakteriyle karşılaştırılmıştır.

Kırgız Destanlarında (Manas Destanı ve Coloy Kan Destanı) Coloy Han

Manas Destanı'nda Müslüman Kırgız ve Kazaklarla kâfir Kalmuk, Kıtay ve Mançu halklarının mücadeleleri önemli bir yer tutar.¹ Destanın Sağımbay Orozbekov varyantına göre Manas henüz doğmadan Talas'ta yaşayan Kırgızlar Kalmuk hanı Alooke tarafından bozguna uğratılmış ve Orta Asya'nın dört bir yanına dağıtılmışlardır. İçinde Manas'ın babası Cakıp Han'ın de yer aldığı bir grup Kırgız Altaylara sürülmüş ve Kalmuk, Mançu ve Kıtayların hâkim olduğu bu bölgede uzun bir sürgün hayatı yaşamışlardır. Manas henüz on iki yaşındayken Kırgızları aşağılayan Kalmuk bahadırlarını mağlup etmiş ve böylece halkının özgürlüğe kavuşup kutsal başkentleri olan Talas'a dönmelerini sağlamıştır. Manas'ın Altaylarda ilk çarpıştığı Kalmuk bahadırlardan biri Coloy'dur. Coloy, henüz çocuk yaştaki Manas'ın

¹ Orozbekov'un varyantında Coloy Kalmuk beyi iken Radloff varyantında tuhaf bir şekilde Orus yani Rus hanı olarak da anılmaktadır (Orozbekov, 2017a: 649; Gürsoy-Naskali, 1995: 113).

başlattığı ayaklanmayı Mançu ve Kıtayların büyük hanı Esen Han adına bastırmak için geldiğinde Manas'ın sert müdahalesiyle karşılaşmış ve kaçarak canını zor kurtarmış; yine de Manas onu yaralamayı başarmıştır (Orozbekov, 2017a: 288). Coloy kaçarken yada taşıyı kullanmış ve böylece yağmur ve fırtına başlatmak suretiyle Manas'ın kendisine yetişmesine mani olmuştur. Coloy yurduna varduktan sonra olanları anlatmıştır. Kırmus Şaa, Coloy'u teselli edilip Manas'tan intikam alınacağını söylemiştir (Orozbekov, 2017a: 290).

Orozbekov varyantında Coloy daha sonra, Almambet'in obasından kopuşunun anlatıldığı epizotta karşımıza çıkmaktadır. Almambet Lamaizmi reddettikten sonra Kalmukların saldırısına uğrar. Puthanede başlayan savaş sırasında Almambet yüzlerce Kalmuk ve Kıtay'ı öldürür. Bu sırada Kalmuklar tapındaki büyük çanı çalar ve Tunşa şehrindeki herkesi savaşmaya çağırır. Atına binerek gelen Kalmuklar arasında Coloy da vardır. Almambet mızrak ile Coloy'u atı Açbuudan'ın üzerinden düşürür ve önünü kesmeye çalışan yüzlerce Kalmuk'u öldürüp şehirden kaçır (Orozbekov, 2017b: 892-898).

Radloff varyantında ise Manas'ın ataları Kalmuklar tarafından Altaylara sürülmemiş ve Manas da sürgünde doğmamıştır. Dolayısıyla bu varyantta Manas'ın çocuk yaşlarında Kalmuklara karşı başlattığı bir özgürlük mücadelesi yoktur. Bunun yanında Manas'ta yine de kâfirlerle savaşma arzusu daha doğumundan itibaren vardır ve Manas, Kaşgar'da yaşayan Kıtayları Turfan'a, Turfan'dakileri de Aksu'ya doğru püskürtür (Gürsoy-Naskali, 1995: 20).

Orozbekov varyantında Coloy, destanın daha ilk başında Kırgızların düşmanlarından biri olarak karşımıza çıkarken Radloff varyantında henüz görülmemektedir. Ancak Radloff varyantının başında tüm Manas varyantlarında yer alan ve Kırgızlara büyük zararı dokunan Koñurbay'a değinilmekte, onun Beecin'de (Pekin) yaşadığı ve beşikteki Manas'ın onunla vuruşmayı dilediği belirtilmektedir (Gürsoy-Naskali, 1995: 18). Bu varyantta Kökötöy Han'ın aşından (Bok Murun) önce yer alan *Manas ile Kökçö'nün Savaşı; Kanıkey'i Alışı; Manas'ın Öldükten Sonra Dirilişi* epizodunda Coloy'dan birkaç yerde söz edilir. Burada Manas'ın Ak-Padişa (Rus Çarı) ile ittifakı ve ona bağlılığına değinilirken Ruslar dışında Şürşüt (Cürçüt), Kıtay, Sart, Kızılbaş ve Kalça gibi halkları dağıttığı; Coloy'u ise yolda yendiği belirtilmektedir (Gürsoy-Naskali, 1995: 61). Yine aynı epizotta Manas, Kökçö'yle savaşıp yaralandıktan ve onu da korkutup kaçırdıktan sonra Ak-Padişa'ya varacağını ve diğer ulusları yağmalayacağını söylediği sırada ter ve kan kokan Coloy'u da birçok düşmanı gibi alaşağı edeceğini dile getirir (Gürsoy-Naskali, 1995: 66).

Manas Destanı'nda Coloy'la ilgili en dikkat çekici olaylardan biri de hiç şüphesiz Kökötöy Han'ın Aşındaki müsabakalarda Coloy'un Koşoy Alp ile yaptığı güreştir. Gürsoy-Naskali'ye göre müstakil bir destan olan ve daha sonra Manas Destanı'na dâhil olan (1995: 12) bu epizot Radloff ve Orozbekov varyantlarının her ikisinde de benzerlik gösterir.

Orozbekov varyantında Coloy, Kırgızların amansız bir düşmanı olmasına rağmen Kökötöy Han'ın evlatlığı ve varisi Bok Murun'un ısrarıyla aş'a davet edilir. Zira Bok Murun, ölüm aşının ihtişamı için tüm servetini dökmeyi ve Müslümanların yanında kâfirlerin de burada yer alıp buna şahit olmalarını ister². Coloy ve adamları aşın verildiği Üç Karkıra yaylasına otuz bin adamıyla gelir (Orozbekov, 2017c: 671). Bu durum Kırgızları endişelendirir ve Bok Murun'a Coloy'u davet ettiği için kızarlar. Bok Murun aş'a geldiği için Coloy'a hediyeler verir ve askerleri için hayvan sürüleri kestirir. Ancak Coloy misafirler için et pişirilmekte olan

² Gürsoy-Naskali'ye göre ise Bok Murun'un tüm kâfir ve Müslümanları bu aşta bir araya toplamasındaki amaç ölen Kökötöy Han'ın yerine kendisinin hanlığa layık olduğunu göstermek ve Bok Murun yerine kendisine yiğitçe bir isim almaktır (1995: 13). Fakat varyantlarda gördüğümüze göre Bok Murun hanlık makamı için birileriyle rekabet içinde değildir. Yalnızca Manas'a karşı bir kıskançlığının olduğu ve aksakalların ısrarına rağmen başta Manas'ı aş'a davet etmediği bilinmektedir.

kazanlara da göz diker ve kazan başındaki yiğitleri kovup iki kazan eti yer. Burada Coloy “Babası var bata yok,/ Anası var nikah yok,/ Halk arasında böyle pehlivan yok. Döşeği epey kalın,/ Gök torgundan giymiş kürk,/ Eni kalın boyu kısa,/ Dolgun yüzlü, yüzü sarı,/ Düşmanın zorbası dine düşman,” ve “Boynu boğa beli kadar,/ Ağzından çıkan nefesi,/ Ulu belin rüzgarı gibi,/ Koca kazan gibi gözü,/ Yassı tepe gibi döşü, yanmış ot gibi saçı, kinli düşman gibi,/ Bakıp duruyor bu kafir” denerek tasvir edilmektedir (Orozbekov, 2017c: 695-699).

Coloy daha sonra Konurbay’ın çadırına girer ve Bok Murun’un atlarının güzelliğinden bahsederek onları alması gerektiğini söyler. Konurbay da Bok Murun’u çağırarak atlarını ister. Bok Murun olayların gelişiminden endişelidir ve aşın sonunu nasıl getireceğini düşünmeye başlar (Orozbekov, 2017c:703-705).

At yarışı ve cambı atma denilen nişan yarışlarının ardından sıra güreşe gelir. Coloy ve Koşoy Alp’in güreşinin öncesinde Koşoy Alp’e uyacak bir kispetin bulunamaması; Manas’ın karısı Kanıkey’in ona deve derisinden bir kispet dikmesi sebebiyle buna çok sevinen Koşoy Alp’in el açarak Kanıkey’in Semetey isimli bir oğlu olması için dua etmesi; bu duaya sadece Kırgız ve diğer Türk boylarından katılanlar değil, oradaki Kalmuk ve Kıtayların da içtenlikle “Tanrı bu duayı kabul etsin” demesi, destanın Manas’tan sonraki halkası olan Semetey’e ilk atıftır (Orozbekov, 2017c:788).

Güreş müsabakasının başladığı ilan edilince Coloy meydana çıkar ve Kırgız-Kazaklardan bir rakip bekler. Coloy güreşte sırtı yere gelmez biridir. Yukarıda onun bedenine dair anlatılanlar da bunun ispatı gibidir. Bu yüzden Coloy’un heybetini gören kimse bu işe yanaşmaz. Seksen beş yaşına gelmiş Koşoy Alp Kırgızların namusu lekelenmesin diye Kırgız bahadırları teker teker dolaşır. Ancak Er Töştük’ten başka kimse buna cesaret edemez. Koşoy Alp de onun henüz yeni yer altından çıktığını ve dinlenmesi gerektiğini söyler ve çaresiz kendisi Coloy’un karşısına çıkar. Koşoy tam ihtiyarlık çağında Coloy gibi bir güreşçinin karşısına çıktığı için kendi kendine yakınır. Gençliğindeki güreşleri ve galibiyetlerini hatırlar. Güreşin başında Coloy, Koşoy Alp’a ecelinin geldiğini söyler. Koşoy Alp ise Coloy’a geçmişte karşılıklı yaptıkları güreşlerde onu nasıl yendiğini hatırlamasını ister. Güreş ertesi güne kadar sürer. Coloy’un amacı yalnızca güreşi kazanmak değil, Koşoy’u öldürüp geçmiş yenilgilerinin intikamını almaktır. Koşoy yorgunluktan uykuya dalar. Coloy, Koşoy’u kaldırır ve tam kayaya vuracakken Manas, Koşoy’a seslenir ve Koşoy uyanır. Uyanınca hemen Coloy’u yakalar ve yere vurur (Orozbekov, 2017c:753-799).

Radloff varyantında Bok Murun, Kökötöy Han’ın aşısı için davet edilecek beyleri sıralarken eti boğa eti gibi olan, sakalsız ama bıyıklı Coloy’dan Rusların hanı olarak söz eder (Gürsoy-Naskali, 1995: 113). Bu durum Coloy’a bağlı Kalmukların Ruslara yakın bir bölgede yaşamasından kaynaklanmış ve böylece o bölgeden göçüp gelen Kalmuklar yerli halk tarafından Orus (Rus) şeklinde isim almış olabilir.

Radloff varyantında yer alan Koşoy ile Coloy’un güreşi başlamadan önce Manas, Coloy’un karşısına çıkacak uygun rakibi aramaktadır. İlk teklifi Koşoy’adır ancak o yaşlandığını ve geniş Kegen boyunda Kenceke’nin büyük aşında Too-Teñeşer’le güreşirken gücünün yetmediğini, yine Kazalak vadisinde Kar-Caabas suyu boyunda Alp-Börü ile güreşirken gücünün yetmediğini hatırlatıp teklifi reddeder³. Manas da sırasıyla Er Töştük’e ve Kök-Koyon’a teklif götürür. Onlar da kabul etmeyince Koşoy han kendisinin güreşe çıkacağını söyler. Bunun üzerine Manas, Orozbekov varyantında olduğu gibi Kanıkey’in diktiği kispeti Koşoy’a verir. Ancak bu varyantta Koşoy Han, Kanıkey için dua etmez. Bu varyantta Koşoy ile Coloy’un güreşi beş gün sürer. Koşoy, Coloy’ın kispetini yırtarak onu halka rezil eder.

³ Jirmunskiy buradan hareketle Koşoy’un kendisiyle ilgili unutulmuş bir dstandaki mühim konumuna işaret ederek “Bütün bunlar göstermektedir ki bir zamanlar destansı vakanın merkezini oluşturan ve bugün tamamen unutulmuş kahraman tiplmesi Manas’a çok sonraki dönemlerde dâhil olmuştur” demektedir (2018: 69).

Güreşin bir anında Coloy, Koşoy'un üstüne çıkar. Durumu gören Manas kırbacını Koşoy'a vurur. Bunun üzerine Koşoy haline yakınır ve Coloy'u devirerek güreşi kazanır (Gürsoy-Naskali, 1995: 129-134).

Her iki varyantta da aş sırasında tertip edilen at yarışlarında Coloy'un atı Açbuudan öne çıkmaktadır. Açbuudan, Manas'ın atı Akkula'nın en büyük rakibidir ancak yarışı Akkula kazanır. Orozbekov varyantında Coloy bu yenilgileri hazmedemez ve Manas'la kavga eder. Asıl amacı ise kavga çıkarıp Kırgızların mallarını yağmalamaktır. Kalmuklar fırsattan istifade yağma yaparlar ancak bu onların yanına kâr kalmaz. Bu olay üzerine iki taraf arasında *Çoñ Kazat* denilen büyük savaş başlar ve Kırgızlar Beecin'e (Pekin) değin sefer düzenleyerek Kalmuklardan intikamlarını alırlar. Çok detaylı anlatılan bu sefer sırasında Coloy ile Manas ve onun kırk yiğidi arasında defalarca dövüş gerçekleşir. Bu dövüşler sırasında Konurbay, Uşan ve Neskara gibi bahadırların yardımlarıyla Coloy canını kurtarır (Orozbekov, 2017).

Radloff varyantında Coloy'un at yarışındaki yenilgisinden sonra *Çoñ Kazat* epizodu yer almamaktadır. Açbuudan at yarışındaki yenilginin ardından düşer. Coloy'un oğulları ata bir kötülük yapıldığını sanarak Manas'ın yiğitlerine saldırır. Dövüş on dört gün sürer. Manas tamir edilen kılıç ve zırhını almak üzere Koñguroolu oğlu Koş-abış'ı demirci Tökör ustaya gönderir. Ondan kılıç ve zırhını alır. Kırk yiğidini de yanına alır ve Almambet'e Coloy'un sürülerini çalmasını söyler. Coloy'un karısı Ak Saykal rüyasında Manas'ın yıldıza hücum ettiğini, yıldız göre davranıp yüzünü güneşe çevirmiş olduğunu görür ve bunu hayra yormaz. Bu yüzden Coloy'un Manas'a karşı sefere gitmemesi gerektiğini söyler. Oğulları Manas'a karşı onun yerine gitmek isterler ama Coloy bunu gururuna yediremez. Targıl Tas'ın kürek kemiği falında da yenileceğini görmesine rağmen Coloy onu da dinlemez ve Manas'ın karşısına çıkar. Manas ona ani bir saldırı yapar ve Coloy daha mızrağını kaldırmaya fırsat bulamadan Manas mızrağını saplar. Almambet de mızrağıyla saldırıp Coloy'u yere devirir. Daha sonra Manas kılıcıyla Coloy'un başını keser. Almambet daha sonra Coloy'un oğulları Öküm Bolot ve Törö Bek'i de öldürür. Ulu Bike, Coloy'un büyük kızıdır ve Manas onu yaptığı silah ve zırhlar sebebiyle demircisine tokol yani kuma olarak verir. Kişmiş ise Coloy'un küçük kızıdır. Coloy öldürüldükten sonra Manas onu da demircinin oğluna verir. (Gürsoy-Naskali, 1995: 139-152).

Radloff ve Orozbekov varyantları Coloy karakterini tasvir ederken onun fiziksel iriliği, gücü yanında tiksindirici görüntüsü konusunda hem fikirdir. Coloy'un ailesi hakkında ise Radloff varyantında eşi Ak Saykal ile oğulları Öküm Bolot ile Törö Bek ve kızları Ulu Bike ile Kişmiş'ten bahsedilirken Orozbekov varyantında bu konuda bilgi yer almamaktadır⁴.

⁴ Orozbekov varyantında Kız Saykal ismine rastlanmaktadır. Kalmuk Karaça'nın kızı Kız Saykal bahadır biridir. Manas'ın Tekes Han'ı yenmesinin ardından verilen toyda Kırgız ve Kalmuk bahadırları yenip sonunda Manas ile de dövüşür. Dövüşte karşılıklı çok yaralar almalarına rağmen yenişemezler ve sonunda hediyeleşip Manas'ın galibiyeti kabul edilir (Orozbekov, 2017a. 739-749). Bu varyantta Kız Saykal'ın Coloy'un eşi olduğuna değinilmez. Sayakbay Karalaev'in varyantında ise Kırgılçal'ın Kanıkey hakkındaki dedikodusu sebebiyle Manas Kanıkey'in kötü bir kadın olduğunu düşünür ve Lop nehri boyunda yaşayan Noygut hanı Karaça'nın yiğit kızı Saykal'ı almak için yola çıkar. Saykal, Manas ve kırk yiğidiyle savaşır. Manas, kırk yiğidini attan düşüren Saykal'a yenilmek üzereyken Almambet'in yardımıyla kurtulur. Obasına geri dönen Manas, Kanıkey sayesinde toparlanır ve geri dönüp Saykalı yener. Manas, Saykal'ı eş olarak almak istediğinde Saykal, "Kanıkey kadının sırtları imiş, ben kuma olmak istemiyorum" diyerek Kanıkey'in altında yaşamayı kabul etmez ve Manas'la evlenmez. Ancak öbür dünyada birleşmek için nikâh (kıyamattık nika) kıyılır. Saykal, çocuğu olursa bindirmesi için Taybuurul'u Manas'a hediye eder (Musaev, 1995: 28; Temur, 2012). Bağış Sazanov'un varyantında Manas ile yiğitlerinden biri olan Çubak Noygut kızı Saykal'ın yıldıza yağmalar. Saykal onları kovalar ve vuruşurlar. Bu mücadeleyi Çubak'ın yardımıyla Manas kazanır ve Saykal, Manas'a "akırettik car" (ahretlik yar) olmaya söz verir. Karalaev'in varyantında Saykal, vaadine uyarak Manas'ın ölüm anında onun başında yas tutar ve evine döndükten sonra ruhunu teslim ederek "kıyamattık carı" Manas'a kavuşur (Kayıpov, 1995: 174).

Manas Destanı dışında Kırgızlarda Coloy Kan adında bütünüyle Coloy'a hasredilmiş bir destan daha vardır. Radloff tarafından derlenen ve Kara-Kırgızların halk edebiyatına ayrılan Proben'in beşinci cildinde Manas Destanı'ndan sonra yer alan bu destanda Coloy, Türk soyludur. Coloy Kan Destanı'na göre Coloy, Nogay halkından Nogaybay'ın oğludur. Coloy bir gün uykuya daldığında komşu ülkenin hanı Akkan'ın yiğitleri Nogaybay'ın at sürülerini alıp götürür. Uyandığında durumu öğrenen Coloy ailesinin karşı çıkmasına rağmen atı Açbuudan'a binerek Akkan'a gidip atları ister. İkili savaşa tutuşur ve Coloy galip gelerek atları babasına getirir.

Atı Açbuudan'ın söz açması üzerine Coloy, Anççal'ın kızı Ak Saykal'ı görmeye gider. Onu çok beğenir ve evine getirip evlenir. Bu sırada Coloy'a kız kardeşi Kardıgaç tarafından kurulan tuzağı Açbuudan haber verir ama Coloy'u Kardıgaç kandırır ve Coloy, Açbuudan'ı kırbaçlayarak kendine küstürür. Açbuudan'ın dediği gibi Kardıgaç Coloy'u zehirler. Onu son anda Açbuudan kurtarıp Keletey şehrine götürür. Coloy'un yokluğunda Urumhan'ın yiğitlerinden Konurbay, Ak Saykal'ı kaçırap Urumhan'a getirir. Daha sonra Ak Saykal Urumhan'ı ve Konurbay'ı kandırarak Coloy'un yanına gelir ancak Coloy ve Açbuudan, Urumhan'ın eline düşer. Burada Urumhan'ın kızı Kızıl, Coloy ve Açbuudan'a yardım eder.

Bu sırada Ak Saykal, Coloy'un öldüğünü haber alır. Ak Saykal'ın Coloy'dan Bolot adında bir oğlu olur ama onu Köçbös Bay'ın köyündeki Ak Kanış büyütür. Yıllar sonra ana-oğul karşılaşır ve Ak Saykal onun annesi olduğunu söyler. Ak Kanış, Ak Saykal ve Bolot Kalmuklara karşı savaşır hain Kardıgaç ve Kalmukların başı Karaça'yı öldürürler.

Bu zaferden sonra Ak Saykal oğluna babasının tutsak olduğunu söyler. Bolot yanına annesine hep yardım eden Çeçen'i de alarak Urumhan'a saldırır. Urumhan saldırı karşısında dayanamayacağını anlayıp Coloy'a Kızıl'ı vererek Çeçen ve Bolot'un üzerine saldırmasını ister. Coloy, Çeçen'in ordusundan birçok kişiyi öldürdükten sonra Bolot ona oğlu olduğunu söyler ve Coloy'u durdurur. Böylece baba ve oğul kavuşmuş olurlar.

Kalmuklar Köçbös Bay'ın köyüne saldırırlar. Bunu öğrenen Bolot büyüdüğü köyü kurtarmak için oraya gider. Burada düşmanlar tarafından Bolot öldürülür. Köçbös Bay ve karısı çok göz yaşı dökerler ve Tanrı'ya yalvarırlar. O sırada Köçbös Bay'ın göğsünden süt gelir ve süt Bolot'un ağzına değince Bolot dirilir. Bolot, Medine çöllerinde bulunan Ak Tötöy ile evlenir ve birlikte Coloy'un köyüne dönerler (Radloff, 1885: 369-525).

Yukarıda özetine yer verilen Coloy Kan Destanı'nda Manas Destanı'ndan alışık olunan Coloy'dan farklı bir kahramanla karşılaşılır. Öncelikle Manas Destanı'ndaki Coloy Kalmuk iken Coloy Kan Destanı'nın başkahramanı Nogay yani Türk'tür. Dolayısıyla Manas Destanı'yla bir bütünlük oluşturmaz. Bu konuda Abdülkadir İnan şu değerlendirmeyi yapar:

Radloff'un Coloy ve Er Töştük Destanları Coloy adlı bir manasçıdan tespit edilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Bu manasçı o sıralarda Tokmak ketinin güneyindeki Şamşı ırmağı boyunda göçüp konan bir Kırgız saz şairiymiş. Bu şairin Manas Destanı'ndan en sevdiği bölüm Coloy Destanı imiş. Birçok manasçılar bu Coloy'ı sevimsiz Kalmuk hanı olarak resmettikleri halde manasçı Coloy adaşı olan bu alpi iyi ve Müslüman olarak tasvir etmiştir. Gerçekten Radloffun birinci kısmında tasvir edilen Coloy ("kâfirlerin hanı han Coloy") ile ikinci kısmındaki tasvir edilen Coloy birbirine uymayan ayrı tiplerdir. Bu kısımdaki Coloy Kalmuk değil, Manas gibi o da Nogaylı bir alp ("on san Nogay yurtum var, on san Nogay içinde Nogaybay denen atam var") (İnan, 1959: 132).

Anlaşıldığı üzere, adaşı olmasından ötürü manasçı Coloy, Kalmuk beyi Coloy'a sempati duyar ve Manas geleneğinde istisnasız olumsuz bir karakter olan Coloy'u Kırgız halk masallarından birine uyarlayarak yeni bir destansı Kırgız kahramanı yaratır. Bunun yanında manasçı Coloy'un sonradan Kırgızlaşmış Kalmuk kökenli biri olması da mümkündür. O güne kadar yüzlerce yıldır anlatılan Manas Destanı'nda Manas'ın en büyük düşmanlarından biri olarak yer alan Coloy'un Kırgız bir baba tarafından oğluna ad olarak verilmesi sıra dışı bir

durumdur⁵. Türk-Moğol geleneğinde yeni doğan çocuğa düşmanın adını vermekle ilgili uygulamaya Temucin'e (Cengiz Han) babası tarafından esir alınan Tatar beyi Temucin-uge'nin adının verilmesi (Temiz, 1986: 19) örneğinde rastlanılmakla birlikte halk anlatılarındaki olumsuz karakterlerin isminin verilmesi geleneği hakkında elimizde bilgi bulunmamaktadır. Öte yandan kimi Kırgız veya Kırgızlaşmış boylar tarafından Manas Destanı'nda yer alan olumsuz kahramanlar boylarının atası veya kahramanı olarak da kabul edilebilmektedir. Bu durumda o boylar içerisinde Manas Destanı'na alternatif destanlar üretilmekte ve ata-kahraman olarak kabul ettikleri karakterin hikâyesi farklı bir perspektiften sunulmaktadır. Böylece boyun atası-kahramanı aklanmaya çalışılmaktadır. Buna en iyi örneklerden biri Doğu Türkistanlı manasçı Cusup Mamay'ın anlattığı Toltoy Destanı'dır. Manas'ın oğlu Semetey'in nişanlısını zorla almak isterken çıkan savaşta hayatını kaybeden Toltoy, Toltoy Destanı'nda Kırgızları yabancı düşmanlardan koruyan bir bahadır olarak sunulmuştur. Toltoy Destanı'nın yaratım sürecinin Bağış/ Sarı Bağış⁶ veya Cediger boyları içerisinde gerçekleştiği düşünülebilir (Çöloğlu, 2021). Aynı şekilde Kalmuklarla yoğun akrabalığı olan Kırgızlaşmış bir aile veya boyda da Coloy'un olumlu bir kahraman gibi sunulması söz konusu olabilir. Yalnız Coloy Kan Destanı'nın Toltoy Destanı gibi Manas Destanı'nın kurgusuna sadık kalmaması benzer işlevdeki iki destanın önemli farklarındanır.

Bunun yanında Coloy Kan Destanı'ndaki Coloy ile Manas Destanı'ndaki Coloy'un bazı ortak noktaları da vardır. Mesela Radloff varyantında Coloy tıpkı Coloy Kan Destanı'ndaki gibi Ak Saykal'la evlidir (Gürsoy-Naskali, 1995: 144). Bu evlilikten Öküm Bolot ve Törö Bek isimli oğlu olmuştur (Gürsoy-Naskali, 1995: 150) ki bu durum Coloy Kan Destanı'nda Coloy'un oğlunun adının Bolot olmasıyla benzerlik gösterir. Ak Saykal, Coloy Kan Destanı'nda savaşçı bir kadındır. Radloff varyantında da Coloy'un ölümünün ardından Kalmuklara saldıran Kırgızlara karşı Ak Saykal'ın direndiğini ve savaştığını görmekteyiz (Gürsoy-Naskali, 1995: 152).

Coloy Kan Destanı'nın, Manas Destanı'ndaki Coloy'un bir Kırgız halk masalına uyarlanması ile oluşturulduğu ihtimalinden bahsetmiştik. Bu yaklaşımla ilgili olarak W. Ruben, "Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boyunu Beyan Eder" hikâyesini Kırgızların Coloy Kan Destanıyla karşılaştırmakta ve benzerliklerin altını çizdikten sonra Türklerde çok eski bir baba-oğul hikâyesi olduğunu, bunun Kırgızlar gibi göçebe Türklerde sözlü ve manzum olarak geniş hacimli, Anadolu sahasında ise mensur şekilde yazıya geçirilmiş kısa hikâyeler şeklinde yaşatıldığını belirtmektedir (Ruben, 1944'ten akt. Gökyay, 1973, s. XLIII). Buradan yola çıkarak, varyantları Dede Korku Kitabı'nda da kendine yer bulan daha önce kayda alınmamış bir Kırgız masalının Coloy'un başkahramanlığında anlatıldığı düşünülebilir.

Mecmû'üt-Tevârih'te Coloy Han

Manas Destanı'na dair en eski kayıtlar XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın ortasında Seyfeddin Aksikentî ve oğlu Nooruzmuhammed tarafından Farsça olarak kaleme alınan *Mecmû'ü't-Tevârih*'te yer almaktadır. Eser hakkında ilk incelemeyi W. Barthold yapmıştır. Daha sonra Tacik bilgin A.T. Tagircanov *Mecmû'ü't-Tevârih* üzerine daha kapsamlı araştırmalar yaparak 1960 yılında *Sobraniye İstoriy Madcmuat-Tevârih* başlıklı eserini yayınlamıştır (Çeribaş, 2019: 25; Temur, 2018: 225-226). Eserde öncelikle Hz. Muhammed, onun ailesi ve On İki İmam'dan sırasıyla bahsedilmektedir. Bu bölümden sonra ise Cengiz Han,

⁵ Yıldız, Kırgız Türkçesinde "yol, nizam" anlamına geldiğini belirttiği, Yudahin'de (1998) "adet, nizam" olarak geçen "coloy" sözünün Kırgızlar arasında bugün de isim olarak kullanıldığını belirtir (Yıldız, 1995: 109). Ancak böyle bir isim Kırgızlarda yaygın kullanılmamaktadır.

⁶ Toltoy'un babasının adının Bağış olmasından ve yine Cusup Mamay'dan "Bağış Destanı" adında müstakil bir destanın derlenmesinden dolayı Toltoy Destanı bu boylarla ilişkilendirilmiştir.

Toktamış Han, Alookeye, Coloy ve Manas'a dair rivayetlere yer verilmektedir. Burada Manas, Toktamış Han'ın dostu olarak resmedilir. Manas Destanı'ndan tanıdık olduğumuz kurguyla tam örtüşme de günümüze ulaşan Manas Destanı varyantlarında da geçen Aykoco, Cakıpbek, Alookeye ve Coloy'a değinmesi bakımından dikkat çekici bir eserdir. Aksikenî Kıpçaklar arasındaki sözlü gelenekten bir hayli istifade etmiş; Manas Destanı'na dair olayları destansı bir gerçeklikten ziyade tarihî bir gerçeklik şeklinde sunmuştur (Temur, 2018: 227).

Eserde Çuñça isimli bir Kalmuk beyinin Göl'e saldırması üzerine Oñ Han, Alookeye ve Cakıpbek'in ittifakından bahsedilir. Burada Alookeye, Manas Destanı'nda yer alan Kalmuk beyi Alooken'in aksine Türklerin müttelikidir (Çeribaş, 2019: 79). Çuñça'nın saldırısı püskürtüldükten sonra Oñ Han Karakıştak'taki Cakıpbek'e verir ve kendisi Taşkent'e gelir. Bu sırada Oñ Han'ın bir oğlu olur ve adını Toktomuş koyar. Aynı zamanda Cakıpbek'in de bir oğlu olmuş ve adını Manas koymuştur. Yine Çuñça'nın Coloy, Alookeye'nin ise Abkahan isminde oğulları dünyaya gelmiştir⁷ (Çeribaş, 2019: 80). Buradaki gibi, ileride dost ve düşman olacak kişilerin aynı zamanda dünyaya geldiklerine dair rivayetlere daha önce de rastlanmaktadır (Temur, 2018: 228).

Çuñça Kalmuk ölünce yerine oğlu Coloy geçer. Coloy, Oñ Han'ın ölümünü öğrenince Cakıpbek'in yaşamakta olduğu Karakıştak'a sefere çıkar. Manas bu sırada Talas'tadır. Coloy, Cakıpbek'i eser alıp Göl'e doğru gider. Henüz on iki yaşında olan Manas⁸ durumu haber alınca Karkara'nın⁹ kırk yiğidiyle Coloy'a doğru yola çıkar. Karakıştak'a gelip Coloy'u yerini öğrendikten sonra bin Kalmuk askerine karşı kırk yiğidiyle savaşır ve onları kaçıtır. Manas, Cakıpbek'i kurtarıp Talas'a getirir. Oradan obasıyla beraber Çatkal'a¹⁰ göç eder. Bunu Coloy öğrenir ve bin asker ile amcası Condoloy'u oraya gönderir. Durumu haber alan Manas halkını Kabak'a göç ettirir ve geri dönüp Kalmukları kaçıtır Condoloy'u mızrakla öldürür. Manas Kabak'a gelir. Condoloy'un öldüğünü öğrenen Coloy çok öfkelenir ve Manas'a doğru sefere çıkar. Manas da kırk yiğidi ile Coloy'a karşı taarruz eder. Savaş çok uzun sürer. Manas Atbaşı'ndaki Añgatörö'den yardım ister. Añgatörö adamlarıyla Manas'a yardıma gelir. Savaş çok çetin geçer. Manas ile Coloy karşı karşıya gelirler ve Manas kılıçla Coloy'un kulağını keser. Coloy gecedden faydalanarak kaçmayı başarır. Manas kalan Kalmukları esir alır. (Çeribaş, 2019: 81-83).

Toktomuş Han olayın ardından Cakıpbek'in yanına gelir ve Coloy'un yaptıklarını öğrenir. Daha sonra Coloy'a baskın yapmak için Kırkköl tarafına gider. Toktomuş Han'ın geldiğini haber alan Coloy Teñiz dağlarına göç eder ve Teñiz nehrinin en dar yerinde Toktomuş Han'a pusu kurar. Böylece Toktomuş Han geri döner. Toktomuş Han Ölböskulan ve Temirkoco gibi bağlılarının başına Manas'ı komutan yapıp Deşt-i Kıpçak'ta Manas adına Manasiya adında bir şehir kurarak Taşkent'e gider (Çeribaş, 2019: 83-84).

Tañgıtların hanı Polot, Camgırçı ve Kiyikbat ile ittifak ederek Manasiya'ya saldırır. Amaçları Toktomuş Han'ın güçlerini dağıtıp yenilgiye uğratmaktır. Manas, Ölböskulan ve Temirkoco ile şehri savunur. Bu sırada Coloy'un da yedi bin Kalmukla Casta'ya geldiğini

⁷ Bu durum destanlardaki kahraman ve atının aynı gün doğmasıyla benzerlik göstermektedir. Örneğin; Manas ve Akkula (Kırgız), Köroğlu'nun oğlu Hasan Bey ve Sarı Tay (Azerbaycan), Rüstem ve atı (Özbek) (Jirmunskiy, 2018: 62).

⁸ Manas Destanı'nda da Manas, Altay Dağları'nda iken Kalmuklara karşı ayaklanmayı on iki yaşında başlatmış ve isyanı bastırmak için gelen Coloy'u yenmiştir.

⁹ Cakıpbek ve soydaşlarının yaşadığı yerin adı.

¹⁰ Radloff varyantında da Çatkal, Manas'ın yaşadığı yerdir. Ak Saykal, Manas'ın yıkıya saldırdığına dair rüyasını Coloy'a anlatıp onu uyardığında Coloy, Manas'tan korkmadığını ve böyle bir şey yaparsa Çatkal'daki Manas'a baskın yapacağını söyler : "At kuyruğunu düğümleirim, / Çatkal'daki Manas'a / Hücum ederim" (Yıldız, 1995: 729). Çatkal, Orozbekov varyantında da sık geçen bir yer adı olmakla beraber doğrudan Manas'ın kaldığı yer olarak belirtilmemiştir.

duyar. Bunun üzerine Şimal Castani'den yardım ister. Temirkoco'nun oğlu Karakoco ile Şimal Castani Coloy'a karşı Casta'ya gider (Çeribaş, 2019: 84). Manasiya'ya yapılan saldırıyı öğrenen Toktomuş Han Karanogoy oğlu Kökümurza'yı Türkistan komutanı yapıp yanına on iki bin asker vererek Manasiya'ya gönderir (Çeribaş, 2019: 85).

Bu sırada Manas kuşatma altındaki Manasiya'dan çıkıp Polot'un askerlerine saldırır. Camgırçı ile Manas'ın askerleri arasındaki savaştan netice alınamayınca Manas kaleye geri döner ve gece kırk yiğidiyle çıkıp Polot'un askerlerini gece baskısıyla öldürür. Bunun üzerine Camgırçı şehrin kapısını yakarak içeri girer. Burada Temirkoco, Camgırçı'nın önünü keserek onu yaralar ve şehirden kaçmasını sağlar. Manas gelerek şehrin kapısını kapatır. Polot Yayık'taki Saray Mamay'a elçi göndererek yardım ister. Saray Mamay, Polot'a yardım için yola çıkar. Saray Mamay, Kökümurza ile karşılaşır ve çetin bir savaş başlar. Kiyikbat, Şirintiken'i de alarak Saray Mamay'a yardıma gitse de Kökümurza karşısında zayıf kalırlar ve hepsi esir düşüp Toktomuş Han'a gönderilirler. Toktomuş Han esirleri Andican'daki Añgatörö'ye gönderir (Çeribaş, 2019: 85-86).

Kökümurza Manasiya kuşatmasındakilere yardım etmek için gelirken Polot ve Camgırçı tarafından karşılanır ve bu çatışmada yaralanır. Manas gelerek onu Polot'un elinden kurtarır. Bu çarpışmada Camgırçı da yaralanır ve iki taraf da geri çekilir. Bir gece Manas ve adamları şehri kuşatan Polot'a saldırır. Manas, Polot'u dört yerinden yaralar. Polot kaçarak Coloy'a sığınır (Çeribaş, 2019: 86).

Polot ve Coloy Casta'ya gelerek Karakoco ve Şimal Castani'nin adamlarıyla savaşır. Savaşı Coloy kazanır ve Karakoco'yu esir alır. Karakoco'nun bir adamı kaçarak Manasiya'ya gelerek durumu Manas'a haber verir. Manas, Temirkoco ile birlikte Coloy'a doğru yola çıkar. Uzun bir yolculuğun ardından Kalmuklara her yönden hücum ederler. Coloy ve Manas karşılıklı mızrak atarlar ve Manas, Coloy'u kalçasından vurur. Coloy'u adamları kaçırmayı başarır. Temirkoco ile Polot karşı karşıya gelirler. Temirkoco, Polot'u atından düşürüp başını keser ve Karakoco'yu esaretten kurtarır. Böylece birçok ganimetle Manasiya'ya dönerler (Çeribaş, 2019: 86-87).

Coloy bir mektupla Toktomuş Han'dan Kırkköl'e karışmamasını, çünkü orasının atalarının toprakları olduğunu, kendisinin de Manasiya'ya karışmayacağını söyler. Toktomuş Han'da cevaben Coloy'un Teñiz'e yaklaşmamasını ister. Coloy üç sene müddet istemek için elçi gönderir. Elçiler o sırada Şaş'ta¹¹ olan Toktomuş Han'a mektubu iletirler ve Toktomuş Han üç sene süre verir. Coloy Teñiz'den ayrılır. Manas ve Temirkoco Manasiya'dan ayrılmak için Toktomuş Han'dan izin isterler. Manas, Cakıpbek'in yanına gitmek istemektedir. Toktomuş Han, Manas'ı Karakıştak'a bey olarak tayin eder. Temirkoco'nun (eski ismiyle Aykoco) da babasının mezarının olduğu Şirkent'e gitmesine izin verir. Temirkoco Manasiya'yı Karakoco'ya emanet eder. Temirkoco bir sene sonra Şirkent'te ölür (Çeribaş, 2019: 88-89).

Toktomuş Han Yayık nehrine doğru yola çıkar. Daha önce Polot'un hâkimiyetinde olan insanların da ona katılmasıyla Kırım'a gider. Bunu öğrenen Coloy binlerce Kalmukla Manas'ın yaşadığı Karakıştak'a doğru sefere çıkar. Manasiya'daki Karakoco'nun rüyasına babası Aykoco girerek Manas'a gitmesini söyler. Karakoco on iki bin kişilik bir orduyla Karakıştak'a doğru yola çıkar (Çeribaş, 2019: 89).

Uzun bir yolculuğun ardından Coloy Karakıştak'a saldırır. Askerlerin çoğunu öldürür. Cakıpbek'i esir alır ve şehit eder. Manas savaşta yaralanır ve Göl'ün kıyısına gidip atından düşer. Coloy, Manas'ı bulamaz. Bu sırada Karakoco yetişir ve Kalmukları yener. Manas'ı

¹¹ Şaş (Soğd döneminde Çaç), Taşkent'in eski adıdır.

kuşatan bin Kalmukun başını kesip Göl'e atar. Kaçan Coloy'un peşine düşer. Coloy'a yetişmesine rağmen Kalmuklar sayıca fazla olduğu için yenilmezler. Karakoco da Göl'e, Manas'ın yanına döner. Baskından haberdar olan Añgatörö, Bahram Tıgzan komutasında on iki bin askeri Karakıştak'a gönderir. Karakoco ve Bahram'ın askerleri Kalmukları bozguna uğratar. Bahram'la kılıçla çarpışan Coloy gecedden faydalanarak kaçır. Kalmukların çoğu esir düşer. Karakoco, Manas'ın yanına askerlerinin çoğunu bırakır. Karakoco Manasiya'ya geri döner. Bahram da Koçkor'a yerleşir. Coloy ise Kırkköl'e gelir (Çeribaş, 2019: 90).

Coloy Koçkor'a baskın yapar ve Bahram Tıgzan'ı şehit eder. Durumu öğrenen Toktomuş Han Manasiya'ya doğru yola çıkar. Manasiya'da Karakoco'ya yirmi bin kişilik ordu vererek gönderir. Ancak Manas'a bu kuvvetler gelmeden önce Coloy yaklaşır. Manas, gece karanlığında Coloy'un yolunu keserek en iyi üç yüz askeriyle Coloy'a büyük zayıt verir ve Göl'e (Karakıştak) gelir. Coloy, Manas'ın halkının çoğunu kırar. Manas yaralı olduğu halde Coloy'a mızrak atarak onu atından düşürür. Kalmuklar Coloy'u son anda kurtarırlar. Sabah olunca savaş devam eder. Manas ve Karakoco Coloy'un askerlerine saldırılar ve onları yenerler. Karakoco Kalmukların peşine düşer ancak Coloy yine kaçmayı başarır. Karakoco askerlerinin bir kısmını Manas'ın yanına bırakıp Manasiya'ya geri döner ve yolda Toktomuş Han'la karşılaşır olayları anlatır (Çeribaş, 2019: 91).

Casta halkından Töböy isimli biri daha önce Polot'la yapılan savaşta esir düşmüştü. Coloy onunla kızı Sulunceve'yi evlendirir ve Töböy Kalmukların dinini kabul eder. Coloy, Töböy'ü yanına çağırıp Manas'ı zehirleyene Kalmuk ülkesinin yarısını ve Teñiz'i vereceğini söyler. Bu işi Töböy üstlenir. Beş Kalmukla Karakıştak'a gelir ve Manas'a Polot zamanında Coloy'a esir düştüğünü, Coloy'un Kalmuklarla onu buraya gönderdiğini ve bir fırsatını bulup onları bağladığını söyler. Manas buna çok sevinir ve Töböy'e kaftan giydirip yanına alır. Manas'ın amcası Karnas, Töböy'ün kötü biri olabileceğinden şüphelenir. Manas bunun üzerine esir getirdiği Kalmukların başını kesmesini ister Töböy'den. Töböy bunu yerine getirir ve Manas'ın güveni daha da artar. Töböy bir gün Karnas'ın yaptığı pilava zehir katar. Manas bunu yiyince kusmaya başlar. Karnas, Töböy'e itiraf ettirir ve başı kesilir¹². Zehir Manas'ı kötü etkiler. Añgatörö'de panzehir vardır. Manas'a ulaştırılan panzehirden az az verilmek suretiyle Manas'ın gözü açılır. İki ay içinde Manas'ın derisi yedi defa dökülür. Durumu haber alan Coloy, Isık Göl'e gelince Kalmuk ordularını toplar ve Manas'ın yurduna doğru yola çıkar (Çeribaş, 2019: 92-93).

Karakoco Karakıştak'a gelir Manas'a misafir olur. Manas o gece rüyasında Aykoco'yu¹³ görür. Aykoco sarığını Manas'a giydirerek ona altı geyik yedirir. Bu rüyayı Karakoco'ya anlatır. Ölböskulan'a elçi gönderip askerleri Manas'ın orada bekletirler. Karakoco her gün Manas'a ceylan eti getirerek onu balla karıştırıp yedirir ve Manas kısa sürede eski gücüne kavuşur (Çeribaş, 2019: 93).

Coloy'un ordusuyla yola çıktığı haberi gelince Karakoco ordusunu hazır hale getirir. Kanbay da Ölböskulan ordusunun başında Talas'a girer. Karakoco, Kanbay'ı karşılar ve onun ordusunu güneye yerleştirir. Bu sırada Coloy'un ordusu Karakıştak'a Göl tarafından girer. Karakoco kırk asker göndererek Kalmuk ordusunu peşine takmalarını ister. Bir saat süren savaş sonunda Karakoco geri çekilir ve Kalmuklar onların peşinden gelirken Kanbay dört bin

¹² Bu kısım Manas Destanı'ndaki Kös Kaman ve Kökçö Kös epizoduyla büyük benzerlik göstermektedir. Destanda yıllar önce Kalmuklara esir düşen ve Kalmuk dinini kabul ederek onlarla kaynaşan Manas'ın soydaşları olan baba-oğul Kös Kaman ve Kökçö Kös Kalmukların emriyle Manas'ı zehirlemek için Talas'a gelirler. Onlardan ilk şüphelenen Kanıkey'dir.

¹³ Aykoco, destanın Orozbakov varyantında peygamberden dua almış imanlı, nurlu ve âlim bir şahıs olarak tasvir edilmiştir (Orozbakov, 2017a: 220). Yıldız, Orozbakov varyantından yola çıkarak Aykoco'nun Satuk Buğra Han zamanında yaşamış dinî bir şahsiyet olan Ebu Nasır Samânî olduğunu belirtmektedir (Yıldız, 2017:128-129)

askeriyle Kalmukların yarısını kuşatır ve yok eder. Manas dört yüz askeriyle Coloy'u bulmaya çalışır ama bulamaz. Bu sırada Manas ok yağmuruna tutulur ve yaralanır. Durumu öğrenen Karakoco, Kanbay'ı Manas'a yardıma gönderir. Kanbay, Coloy'un askerleriyle çarpışır. Bu sırada yaralanan Manas attan düşer. Kanbay onu Karakoco'ya götürür. İki ordu on gün savaşır ama sonuç alınamaz. Manas'ın durumu kötüleşmeye başlayınca Karakoco Coloy'a elçi göndererek yirmi gün süre ister. Karakoco'nun çağrısı üzerine Añgatörö oğlu Muhammatbek ile on bin Moğol askeri gönderir (Çeribaş, 2019: 94).

Konuşamaz hale gelen Manas rüyasında akbaba görür. Akbabanın bir tarafında gökyüzünü kaplayacak sayıda karga vardır. Bu sırada güneiden bir laçın gelerek akbabayı öldürür ve kargaların başını koparır. Sonra Manas'ın başına konar ve insan kılığına girip Manas'ın yarasını okşar. Bu kişi Aykoco'dur ve zaferi Manas'ın kazanacağını söyler. Sonra yeniden laçın suretinde uçar. Manas uyandığında yarasının iyileştiğini görür ve kendini daha iyi hisseder. Rüyasını Karakoco'ya anlatır. O da rüyayı Aykoco'nun yardımıyla zafere ulaşacakları şeklinde yorar (Çeribaş, 2019: 95).

Coloy'un ordusuna Sulunşive'ye ait on iki bin Kalmuk da katılarak Karakoco'ya gelir. Karakoco ve Manas ordusunu üçe bölerek savaş meydanına sürer. Kanbay, Coloy'un karşısına çıkar ama ok isabet ederek şehit düşer. Coloy atına binip savaş meydanına girer. Karakoco'da askerlerini sürer. Çetin bir savaş olur ve ertesine gün de devam eder. Manas mızrağını hazırlayıp Coloy'a karşı yürür. Savaşın sonunda Manas ve Coloy karşı karşıya gelir ve mızrakla vuruşurlar. Manas mızrağını Coloy'un karnına saplar. Bu sırada Kalmuklar Manas'a ok atarak Coloy'u kurtarırlar. Onu ordunun bulunduğu yere götürürler. Kan Coloy'un karnına dolduğu için o gece ölür. Kalmuklar üç gün süre isterler ve savaşı durdururlar. Üç gün sonra da Kalmuklar kaçar. Durumu fark eden Manas ve Karakoco Kalmukların peşine düşerler ve çoğunu öldürüp geri dönerler. Kalmuklar Coloy'un cesedini Kırkköl'e götürürler ve oğlu Kamariddin'i¹⁴ han yaparlar (Çeribaş, 2019: 96).

Mecmû'ü't-Tevârih Coloy'dan bu şekilde bahseder. Coloy, görüldüğü üzere Polot ve Camgirçi'dan oluşan bir ittifakla, Toktomuş Han liderliğindeki Manas, Temirkoco (sonrasında oğlu Karakoco) ve Añgatörö'ye karşı savaşır. Coloy, Toktomuş Han'ın gücünü ve iktidarını kabul etmekle birlikte Manas onun için en büyük düşmandır ve Manas'ı yok etmek için her yolu dener. Manas ve Coloy'a dair kısımlarda her ne kadar tarihî bir olayı anlatıyor havası varsa da destansı öğelerin fazlasıyla yer aldığı görülmektedir. Manas Destanı'yla olan benzerliklerin yanı sıra rüya motifinin yer alış tarzı Türk halk anlatılarıyla uyumludur. Öyle görülüyor ki *Mecmû'ü't-Tevârih*'te yer alan Manas ve Coloy'a dair rivayetler o dönemde anlatılan Manas Destanı'ndan alınmıştır¹⁵. Buradan yola çıkarak beş yüzyıl önceki Manas Destanı'nda Manas'ın en büyük düşmanının Coloy olduğu anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşan varyantlarda Alooqe Kalmukların lideri iken *Mecmû'ü't-Tevârih*'te dost kuvvetler arasında yer almaktadır. Bunun yanında Manas'a daima düşmanlık besleyen Koñurbay'ın adına ise hiç rastlanmaz. *Mecmû'ü't-Tevârih*'in yazıldığı dönemdeki Orta Asya'nın kültürel ve etnik durumu göz önünde bulundurulduğunda Moğolların dost bir halk olarak Manas tarafında yer alması şaşırtıcı

¹⁴ Kamariddin Yukarı Talas'a baskın yaparak birçok Müslümanın ölümüne neden olur. Müslümanlar Mevlânâ A'zam'ın duası sayesinde mucizevi bir şekilde Kalmuklara üstün gelirler. Kamariddin esir alınır. Kamariddin kendisine verilen öğüde uyarak Müslüman olur ve binlerce Kalmuk'u öldürür (Çeribaş, 2019: 101). Temur, Kalmuklara karşı savaşımla başlayan Coloy Han'ın oğlu Kamariddin'i Manas Destanı'nda Kalmuklardan ayrılıp Müslümanlığa geçen Manas'ın yoldaşı prens Almambet'e benzetmektedir (Temur, 2018: 230).

¹⁵ Nitekim Molla Seyfeddin, eserin ön sözünde yararlandığı kitapları sıralarken (*Tarih-Cihangüşa, Kıssasü'l-Enbiya, Tarih-i Mongoliya ve Tarih-i Zübdetül-Beşer*) Manas'a dair verdiği geniş bilgileri hangi kitaptan aldığına değinmemektedir (Aksıkentî, 2019: 49). Bu durum, onun yazdığı Manas'a dair rivayetleri bir manasçıdan dinlediğini göstermektedir.

değildir. Zira Cengiz Han'dan sonraki birkaç yüzyıl içinde Türkistan'daki Moğol hanlıkları Türkleşmiş ve Moğol etnonimi ilk çıktığı anlamından sıyrılarak Cengiz Han'ın soyundan gelenler tarafından idare edilen Türk ve Müslüman halklar için kullanılmaya başlanmıştır.

Sonuç

Kalmuklar, XV. yüzyılda başlayıp XVIII. yüzyıla kadar devam eden saldırılarıyla Kırgızlara büyük acılar yaşatmış ve bu olayları ele alan Kırgız anlatılarında birçok Kalmuk bahadira değinilmiştir. Ancak Kırgızların millî hafızasında Kalmuk komutan Coloy'un yüzyıllar öncesinde bile önemli bir yer edindiği görülmektedir. O, Manas Destanı geleneğinin değişmez bir ayrıntısı olmakla birlikte kimi zaman da başka destanlarda daha önemli pozisyonlarda kendine yer bulmuştur.

Coloy, Manas'ın düşmanları arasında dikkat çekici bir yere sahiptir. İri bedeni ve vahşi tabiatı ile o Kırgızlara korku salmakta, savaş meydanında çok can almaktadır. Bununla birlikte Manas Destanı'nın varyantlarında resmedilen Coloy tasvirlerinde de farklılıklar vardır. Radloff varyantında Coloy, Manas'ın öne çıkan düşmanlarından. Bu varyantın başından itibaren isim olarak birçok defa Coloy'a değinilmesine karşın onun destandaki ilk dikkat çekici sahnesi Kökötöy Han'ın aşında Kırgız kahramanı Koşoy ile yaptığı zorlu güreş müsabakasıdır. Coloy'un güreş ve sonrasında yapılan at yarışlarında yenilmesi Manas ile Coloy arasındaki gerilimi tırmandırır ve potansiyel tehdit oluşturan düşmanını Manas'ın yok etmesi gereği doğar. Sonuçta Manas, Coloy'u birebir yaptıkları dövüşte yenerek öldürür. Orozbekov varyantında ise Coloy, destanın başından itibaren görünür olmakla birlikte çocuk yaştaki Manas tarafından yenilgiye uğramasıyla Coloy'un dışli bir düşman olamayacağını işaret eder. Yine bu varyantta da Koşoy'la yaptığı güreşte yenilen Coloy, Kırgızlar için tehlike oluşturan Kalmuk bahadırlar arasında Koñurbay'ın gerisinde kalır. O artık bahadırlığıyla değil Kökötöy Han'ın aş sonrası Kırgızlara kurulan komplonun ve yağmanın baş mimarı olarak öne çıkacaktır. Orozbekov varyantında Coloy'un bir bahadır olarak önemini azalması destanda akıbetine değinilmemesine neden olur. Her ne kadar Çoñ Kazat'ta Manas'ın kırk yiğidiyle dövüşlere girişse de Kalmuk bahadırların yardımını almadan bu karşılaşmalardan sağ çıkamayacağı ortadadır.

Coloy Kan Destanı, babasının at sürülerini düşmanın elinden almak için yola çıkan Coloy'un daha sonra karısı ve çocuğundan kopup tutsak edilişini anlatır. Bu hikâyeye Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerle de benzerlik gösteren tipik bir Türk halk masalıdır. Bazı isim benzerlikleri dışında Coloy'un hem kişilik hem de etnik aidiyet açısından Manas Destanı'ndaki Coloy'la ortak noktası yoktur. Coloy Kan Destanı konu olarak geniş bir coğrafyada yaygın olarak anlatılsa da belirli bir kahramana ait destanlardaki varyantlaşma veya nesiller boyu Coloy Kan olarak anlatıla gelme özelliklerine sahip değildir.

Coloy'a ait en eski kaydın yer aldığı yazılı metin XVI. yüzyılda tamamlanan *Mecmû'ü't-Tevârih*'tir. Bu metinde Coloy, Manas'ın en büyük düşmanıdır. Coloy'la ittifak içinde olan Polot ve Camgırçı hakkından kolayca gelinen düşmanlarken Coloy defalarca Manas'la savaşmış, onun yaralanmasına ve ölümle burun buruna gelmesini sağlamıştır. Baş edilmesi çok zor olan Coloy, ancak Manas'ın tarafında olan büyük hanların güçlerini birleştirmesi ve taktik geliştirmesiyle mağlup edilir. Bu bakımdan *Mecmû'ü't-Tevârih*'teki Coloy'un Manas Destanı'nın Radloff varyantındaki Coloy ile daha çok benzerlik gösterdiği söylenebilir. Orozbekov varyantında Coloy yerine Koñurbay'ın öne çıkması, geleneğin aktarımı sırasında doğan değişimler olarak görülmelidir. Zira *Mecmû'ü't-Tevârih*'te anlatılan Manas'a dair kaynakların tarihî bir şahitlik değil XV. ve XVI. yüzyıllar arasında müellifler tarafından dinlenen bir Manas Destanı varyantı olduğu ve kayda alınan en eski ve bütün varyant olan Radloff varyantıyla karşılaştırıldığında bile kişi kadrosunda ve olay örgüsünde üç yüz yıl içerisinde büyük değişikliklerin gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- ALİEV, Satıbek (1995). “Coloy”, *Manas Ansiklopedisi, C. I.* Bişkek: Muras
- ÇERİBAŞ, Mehmet (2019). *Mecmû’üt- Tevârih (Türklerin Soy Ağacı ve Manas Destanı’nın Tarihi Kaynağı)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ÇÖLOĞLU, Raşit (2021). “Cusup Mamay’ın Toltoy Destanı (İnceleme-Metin-Dizin)”. Doktora Tezi. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.
- GÜRSOY-NASKALİ, Emine (1995). *Manas Destanı(Wilhelm Radloff)*, Ankara: Türksoy Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir (1959). “Manas Destanı Üzerine Notlar”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 7, s.125-159
- JİRMUNSKİY, M. Viktor (2018). *Türk Kahramanlık Destanları I.-II. Bölüm.* (Çev: Mehmet İsmail-Hülya Arslan Erol). Ankara: T.D.K. Yayınları.
- KAYHAN, Şurubu (2005). *Manas Destanı’nın Tarihi Tabakaları*. Ankara: Akçağ
- KAYIPOV, Süleyman (1995). “Saykal”, *Manas Ansiklopedisi, C. II.* Bişkek: Muras
- MUSAEV, Samar (1995). “Teyiş Kandın Toyu, Manastın Kız Saykal Menen Betteşkeni”, *Manas Ansiklopedisi, C. II.* Bişkek: Muras
- OROZBAKOV, Sagımbay (2017a). *Manas Destanı C.1.* (çev. A. İsakov, B. İ. Sagınbekov, G. B. Murzakulova, İ. Türkhan, M. Nurmatov). İstanbul: TDBB.
- OROZBAKOV, Sagımbay (2017b). *Manas Destanı C.2.* (çev. A. İsakov, B. İ. Sagınbekov, G. B. Murzakulova, İ. Türkhan, M. Nurmatov). İstanbul: TDBB.
- OROZBAKOV, Sagımbay (2017c). *Manas Destanı C.3.* (çev. A. İsakov, B. İ. Sagınbekov, G. B. Murzakulova, İ. Türkhan, M. Nurmatov). İstanbul:TDBB.
- RADLOFF, Wilhelm (1885). *Proben Der Volkslitteratur Der Nordlichen Türkischen Stämme, V. Dialect Kara-Kirgisen*
- RUBEN, Walter (1944). Die 12 Geschichten des Dede Korkut. FF. Commications Ozean der Marchenströme, Teil 1, ss. 193-271, 274, Helsinki
- TEMİR, Ahmet (1995). *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- TEMUR, Nezir (2012). *Manas Destanındaki Tipler Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Kurgan Edebiyat
- TEMUR, Nezir (2018). “Sözlü Tarih Ve Destan Bağlamında Macmuatu’t-Tavorih”, *Türkbilig*, S. 35, s. 223-231
- YILDIZ, Naciye (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YILDIZ, Naciye (2017). “Manas Destanı’nda Dinî Şahsiyetin Efsanevi Şahsiyete Dönüşmesi: Ebu Nasır Samâni’den Aykoco’ya”, *Millî Folklor*, S. 115, s. 119-132
- YUDAHİN, Konstantin Kuzmiç (1998). *Kırgız Sözlüğü C. I-II.*, (çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çalışmanın yazarı "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Finansman: Bu çalışma için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmanın araştırılması ve yazımı esnasında destek veya fikirlerine başvuru herhangi bir kişi bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Yazarın Notu:

Katkı Oranı Beyanı: Bu makalenin tüm bölümleri tek bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

The author / authors of the study declared the following points within the framework of the "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Funding: No support was received from any institution or organization for this study.

Support and Acknowledgments: There is no person whose support or ideas are consulted during their search and writing of the study.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.

Author's Note:

Author Contributions: All sections of this article have been prepared by a single author.